

"פרוז'קטור על החצר האחורית של ישראל": מחאת האוהלים מנקודת מבט פריפריאלית-עירונית

חן משגב

החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל-אביב

הקדמה

במוצאי שבת 16 ביוני 2012 התקיימה הפגנת מחאה בבאר שבע. את ההפגנה ארגנו פעילים חברתיים מקומיים וארציים ולטענתם השתתפו בה יותר מאלף בני אדם. שעות ספורות לפני ההפגנה הקימו דפני ליף וקבוצת פעילים אוהל בשדרות רוטשילד "בהחלטה ספונטנית", כדברי ליף (שטול-טראורנינג 2012). דקות ספורות לאחר הקמתו פונה האוהל בידי פקחי העירייה, ולמחרת היום התפרסמה בעיתון הארץ ידיעה גדולה למדי שכותרתה "עיריית ת"א פירקה אוהל שהקימו דפני ליף ופעילי המחאה החברתית" (שם). לידיעה התלוותה תמונה צבעונית ובולטת של דפני ליף על רקע השדרה ובניין תיאטרון הבימה והודגש כי האוהל הוקם בדיוק במקומו של האוהל המקורי של ליף מקיץ 2011. ההפגנה בבאר שבע לא זכתה לידיעה נפרדת בעיתון אלא לאזכור חטוף בשוליו של הדיווח על ליף, שהמעיט במספר המשתתפים ובמשמעות האירוע.

* מאמר זה מבוסס בחלקו על חומרים שנאספו עבור עבודת דוקטור העוסקת ב"אקטיביזם מרחבי בעיר: נקודות מבט של גוף, זהות וזיכרון" בהנחייתו של פרופ' טובי פנסטר, במעבדה לתכנון, סביבה וקהילה שבחוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם באוניברסיטת תל-אביב. ברצוני להודות באופן מיוחד ומעומק הלב לפרופ' אורלי בנימין אשר יזמה את כתיבת מאמר זה, תמכה וסייעה, ושהערותיה והצעותיה החכמות סייעו רבות לפיתוח ולגיבוש הטיועונים המועלים בו. אבקש להודות גם לספיר סלוצק-עמרן ולרולא אגבריה אשר חלקו אתי את תובנותיהן לגבי פעילות המאהלים בשכונת התקווה וביפו, ולמנכ"לית תנועת "אחותי" גב' שולה קשת. תודה גם לעורכי גיליון זה ולעורכת כתב העת על הסבלנות ועל העצות המועילות, לד"ר ארז צפדיה ולקורא אנונימי נוסף על הערותיהם והצעותיהם המועילות. האחריות לכתוב מוטלת כמובן עליי בלבד.

בדומה לכך, שנה קודם לכן זוהתה מחאת קיץ 2011 בשיח הציבורי עם ציבור הסטודנטים והצעירים ממעמד הביניים שייצגו את מחאת רוטשילד. לצד דימוי זה התבסס בשיח הציבורי דימוי שלפיו האקטיביזם שאפשר את המחאה היה אקטיביזם דיגיטלי, כלומר כזה המבוסס על האינטרנט ועל התקשורת הסלולרית. מקורו של דימוי זה הוא בדיווחים על גלי ההתקוממות העממית בעולם אשר החלו בעולם הערבי והתפשטו לאירופה, לישראל ולאמריקה הצפונית, והתבססו על אמצעים דיגיטליים, וכן בהתבססותה של רשת פייסבוק בישראל. בעקבות הניתוח שהציג ג'פרי ג'וריס (Juris 2012) לתנועת המחאה האמריקנית של 2011 (תנועת "לכבוש כל מקום", בלשונו) עולה אפשרות שגם בישראל הרכב משתתפי המחאה היה מגוון הרבה יותר מכפי שהוצג בתקשורת ונתפס בקרב הציבור הרחב, ושהסוגיות שהעסיקו את מחאת הפריפריה – מובחנות יותר ונבדלות מאלה של מחאת מעמד הביניים, אשר זכו לכולטות תקשורתית. יתרה מזו, ג'וריס מציע שייתכן שהאקטיביזם הדיגיטלי היה רק סוג אחד מתוך כמה סוגי אקטיביזם שחוללו את מחאת 2011 בארצות הברית ובמקומות אחרים ברחבי העולם ואף אפשרו לה להותיר את רישומה על הפוליטיקה החוץ-פרלמנטרית גם לאחר שהסתיימה.

הטענה המרכזית של המאמר עוסקת, אם כן, באופי המחאה ובזהות משתתפיה. אבקש לטעון כי המחאה, על אף ייצוגיה בתקשורת (הן בעיתונות והן באמצעי תקשורת אחרים), אפשרה ביטויי מחאה של קבוצות לא הגמוניות, שנמצאות מחוץ למוקדי הכוח ושאין תואמות לדימוי המקובל של מחאת מעמד בינוני וסטודנטים. יתרה מזאת, אטען כי הסוגיות והתביעות שבאו ממאהלי הפריפריה היו שונות ומובחנות מאלה של מחאת המעמד הבינוני שיוצגה בתקשורת ובציבור על ידי מאהל רוטשילד, אף כי עסקו לעתים באותם נושאים (למשל דיור), וכי אופי הפעילות האקטיביסטית של מאהלי הפריפריה היה שונה מאופי הפעילות שהתקבע בייצוג התקשורתי, קרי אקטיביזם דיגיטלי. במאמר זה אבקש אפוא להפנות את הזרקור ולהאיר דווקא את מאהלי המחאה של הפריפריה העירונית, שפעלו בשוליה של העיר תל אביב – יפו בתקופה זו, כלומר המאהלים בשכונת התקווה, בגינת לוינסקי ובגן השניים ביפו. מאהלים אלו היו חלק מתופעה רחבה של מאהלים שהוקמו בפריפריה הארצית והעירונית בישראל במסגרת המחאה החברתית בתקופה הנדונה. חלק מן המאהלים הוקמו על ידי חסרי דיור ובחלקם התערבבו יחד בני מעמד הביניים עם בני שכבות נמוכות יותר. אך הערבוב היה לא רק מעמדי אלא התרחש גם בקטגוריות זהות נוספות: לאומיות, מגדריות, מיניות וכדומה. המגוון האתני, הלאומי, החברתי והתרבותי שייצגו מאהלי הפריפריה, הסוגיות שביקשו להציף ולהעלות בתודעת הציבור בישראל, וסוגי האקטיביזם שבאו בהם לידי ביטוי, הם העומדים במרכז של מאמר זה. הטענה האמורה מתכתבת עם טענתו של אדוארד סוג'ה כי צדק מרחבי נולד בעיר ועליו לחזור אל העיר (Soja 2010). סוג'ה טוען כי המרחב העירוני עשוי להיות נקודת חיבור לתנועות ולמאבקים שאולי אינם יכולים להתחבר בדרך אחרת, וכי המרחב יכול ליצור ולהניע פעולה פוליטית ואקטיביזם. המאמר יבחן טענה זאת בשלוש זירות מרחביות עירוניות הממוקמות בשוליים החברתיים והמעמדיים של העיר תל אביב – יפו.

בחלקו הראשון של המאמר אציג את סוגיית האקטיביזם בפריפריה העירונית, ואת המושגים המרכזיים שסביבם אנתח את מחאת האוהלים בשוליים העירוניים של תל אביב-יפו, קרי אקטיביזם, ספריפריה, רשתות תקשורת וייצוגי המחאה. בחלקו השני אדון בהרכב המשתתפים בפעילות ובאקטיביזם מתוך בחינת המפגש בין אקטיביסטים "חדשים" ל"ותיקים"; וכן אבחן את הסוגיות שנדונו, את התביעות שהועלו ואת האקטיביזם שהתפתח לאחר פירוק המאהלים. נקודות מבט אלו יאפשרו לי בסיכום המאמר לחזור למושגי המפתח, ולנסח הבחנות מכליליות באשר ליחסים בין סוגי האקטיביזם שעיצבו את המחאה, ובאשר לייחודה של הספריפריה העירונית על ייצוגיה ודרכי התארגנותה.

אקטיביזם ומחאה בפריפריה העירונית: המשגות ותיאוריה

אקטיביזם מוגדר בדרך כלל כפעולה של קבוצת אנשים, לרוב מתנדבים, אשר מטרתם לשנות מציאות מסוימת. אקטיביזם הוא גם פרקטיקה של ארגונים ומוסדות, לרוב כאלה ללא מטרת רווח או מן המגזר הפרטי, המעוניינים לקדם רעיונות, להפעיל לחץ פוליטי או כלכלי או לשנות פרקטיקות קיימות (Takahashi 2009). פעילות אקטיביסטית מתרחשת לרוב בהקשר חברתי, ציבורי, קהילתי ומרחבי ובמסגרת "דמוקרטיה דיונית אקטיביסטית" (מנוחין 2010, 28) שבאמצעותה מתהווה המרחב הציבורי של החברה האזרחית, דהיינו המרחב הרעיוני והחברתי שבו אזרחים מקדמים את השפעתם על המדיניות הציבורית. הדיון בספרות על אקטיביזם כרוך בניחות פעילותן של תנועות חברתיות, אשר יש הממיינים אותן ל"ישנות" ו"חדשות"¹. צ'רלס טילי (Tilly 2004) מבקר הבחנה זו ומציין כי דווקא יש דמיון רב בין התנועות ה"ישנות" ובין אלה ה"חדשות" באופן ההתארגנות, בתביעות וברפרטואר של הפעילות הפוליטית. עם זאת, שאראד צ'ארי והנריקה דונר (Chari and Donner 2010) טוענים כי התנועות החברתיות שצמחו על רקע פוסטקולוניאלי, פוסטמודרני ופוסט-סטרוקטורליסטי נוקטות אקטיביזם המוסיף על הנושאים הקיימים נושאים כגון סביבה, קוויריות, פמיניזם רדיקלי, מאבק בגזענות וכדומה. חלק מנושאים אלו עלו במידה רבה בדיונים ובפעילות של המאהלים שבהם אעסוק במאמר זה.

אקטיביזם "חדש" זה מהווה "תביעה חדשה למרחב עירוני" בעיר הגלובלית, כלומר תביעה לשימוש במרחב לצרכים שונים כולל מחאה, ועל ידי אוכלוסיות מגוונות (Leontidou 2006, 263), ויש בו פוטנציאל לחידוש גם בתכנים וגם בקהל היעד — לא רק תושבי העיר אלא גם אנשים שאינם תושבים או אזרחים, כלומר מהגרים, פליטים וכדומה. מאפיינים אלו, להבדיל ממאפייני האקטיביזם המסורתי יותר (אקטיביזם של התנגדות ומחאה במובן הקלאסי — הפגנות, מצעדים וכיוצא בזה), מכוונים לאתגור הסדר המרחבי הניאו-ליברלי (Mudu 2004);

1 בעקבות שאראד צ'ארי והנריקה דונר (Chari and Donner 2010) ניתן לראות במאבקים של 1968 באירופה ובארצות הברית את נקודת הגבול הדמיונית בין התנועות ה"ישנות" ל"חדשות", שהבחנה ביניהן מבוססת בעיקר על נושאי המאבק.

(Hodkinson and Chatterton 2006). כמו כן, פעילות זאת יוצרת "קהילות רגשיות" אשר לא רק הסביבה הפיזית של הפעילות מחברת בין חבריה אלא בעיקר החזון, התקווה לשינוי והרצון לחלוק אותם עם אחרים. כפי שמציין פול צ'אטרטון, במרחבים האקטיביסטיים הללו נוצר "מרחב שלישי" של התערבות ופעילות ביקורתית שבו נפגשים אקטיביסטים ולא אקטיביסטים וההבדלים ביניהם מיטשטשים (Chatterton 2005).

בהקשר זה של חיבורים בין קהילות, חוקרים כבר ערערו על תוקפה של הדיכוטומיה ששימשה בייצוג המחאה, בין המרכז (שדרות רוטשילד) לבין הפריפריה התרבותית והחברתית בישראל (היילברונר ולין 2007).² הדיון המוצג כאן, הבא למפות את סוגי האקטיביזם שאפינו את מחאת הפריפריה העירונית, הולך בעקבות דיונם של אורן יפתחאל וארז צפדיה³ על התהוות "ספריפריה", אשר התגבשה במסגרת חברתית-מרחבית של ערי הפיתוח השוכנות בספר הלאומי ובפריפריה הגיאוגרפית. ערי הפיתוח מאופיינות כמקום המזרחי הפרדיגמטי של ישראל, כלומר כדפוס מובחן של פריפריאליות מזרחית גם מבחינה חברתית-אתנית וגם מבחינה מעמדית (יפתחאל וצפדיה 2008). לטענתם של יפתחאל וצפדיה הספריפריה נתונה במלכוד בין הדרה להכלה, ובין ספר לפריפריה, ואינה מצליחה לפרוץ מעבר לגבולות הלאום. הכוונה בעיקר לכך שלמרות נתיבי המילוט השונים (כגון החזרה לדת, יצירת מוקדי כוח חדשים, היטמעות במעמד הבינוני או האפשרות של "מזרחיות חדשה" ברוח הקשת הדמוקרטית המזרחית) הספריפריה הישראלית עדיין מבקשת בכל כוחה לאמץ את התסריט התרבותי ההגמוני, המעלה על נס את האידיאל החלוצי. מלכוד זה נוצר בעיקר משום שמחאת הספריפריה נותרת בגבולות הבטוחים של דרישת משאבים ותקציבים נוספים, ואינה כוללת דרישה לשינוי מהותי בסדר החברתי-פוליטי בישראל (שם), קרי תיקון משנה ולא תיקון משמר, כפי שהגדירה ננסי פרייזר (2004 [1995]).

האם ניתן להחיל טיעון זה על השוליים העירוניים, כלומר על שכונות עוני מוזנחות בערים הגדולות? הפריפריה העירונית, אם נחיל עליה את טענתם של יפתחאל וצפדיה (2008), איננה אזור גיאוגרפי שולי, אלא שילוב מורכב ובו-זמני של מרחב (ומקום) ושיוך אתנו-מעמדי.⁴ במילים אחרות, הפריפריה איננה בהכרח אזור מרוחק מן המרכז, היא עשויה להיות קרובה למרכז או אף חלק ממנו. מצד אחר, גם לא כל מקום מרוחק הוא בהכרח פריפריה (צפדיה 2012) שכן פריפריאליות היא מצב יחסי שנקבע על פי מידת התנועה והגמישות בין המרכז לשוליים או בין "הראש והזנב" (גורביץ' 2007, 74–76). ברם, בעוד הספריפריה של עיירות הפיתוח משקפת מלכוד בין הדרה להכלה בפרויקט הציוני של יישוב וייחוד של המרחב הפריפריאלי,

2 אפשר, כפי שעושה מעוז עזריהו, להתייחס לתל אביב במבט כפול, הן כמרכז מן הבחינה הארצית, והן כפריפריה ביחס למערכת הגלובלית (עזריהו 2007). מבט כזה מתעלם מהמורכבות הקיימת גם בתוך תחומי העיר עצמה, בין שוליים למרכז, כפי שאציע במאמר זה.

3 צפדיה ויפתחאל 2004; יפתחאל וצפדיה 2008; Yiftachel and Tzfadia 2004.

4 יפתחאל וצפדיה מצינים כי "תהליך הספריפריה אינו מוגבל כמוהו לערי הפיתוח בלבד, הספריפריה נוכחת גם במרחבים שוליים נוספים המנקדים את החברה בישראל" (יפתחאל וצפדיה 2008, 41) כדוגמת שכונות עוני בשולי הערים הגדולות, או לחלופין אזורי שוליים של מרחבים סימבוליים כגון הצבא, הפוליטיקה והתרבות.

הפריפריה העירונית העומדת במוקד מאמר זה משקפת דווקא את חוסר הרלוונטיות של המלכוד הזה לגביה, בעיקר משום שבכונה הגדול לא הייתה מעולם חלק מאותו פרויקט ולפיכך גם לא הודרה ממנו. לשם התמקדות ביחסים בין הדרה להכלה אאמץ את מושג הספריפריה, אך איישם את טיעון הספריפריה על המרחב השולי, החי והיוצר, המאתגר את המרכז ואת הגיונו התרבותי, הכלכלי והפוליטי ובה בעת מאתגר את הדיכטומיה בין מרכז לפריפריה (צפדיה 2012). בעקבות טיעוניהם של צפדיה ויעקובי (Tzfadia and Yacobi 2011) אראה כיצד מאהלי המחאה שפעלו מאותה פריפריה עירונית בתל אביב-יפו אפשרו פעילות אקטיביסטית אינטנסיבית, אשר שילבה בין אוכלוסיות, יצרה תביעות חדשות ופרצה את גבולות המחאה המקובלים, אך עם זאת הודרה מהסיקור התקשורתי.

מחאות אוהלים בישראל: מבט היסטוריוגרפי

הקשר בין אוהלים למחאה חברתית נוצר בישראל בפעם הראשונה על ידי "תנועת האוהלים" העירונית בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים של המאה העשרים. שלמה חסון טען בהקשר זה כי תנועות מחאה עירוניות הפכו מאז שנות השישים לתופעה שכיחה במדינות המפותחות והמתפתחות, ועל אף הגיוון הרב בסיבות להופעתן וברקע החברתי שלהן הן קמו במקרים רבים על רקע של מצוקות דיור ומצוקות הקשורות באלמנטים עירוניים מובהקים כדוגמת שירותים המסופקים על ידי סוכנויות ציבוריות או גם נצרכים באופן קולקטיבי כמו שיכון ציבורי, תשתיות, חינוך, בריאות ותחבורה (חסון 1987, 5). גם "תנועת האוהלים" אשר צמחה בסוף שנות השבעים בירושלים, בעיקר בשכונת הקטמונים, התארגנה בעיקר סביב מצוקת דיור חמורה, אך עד מהרה הפכה פעילות התנועה לרדיקלית ושיקפה תודעה חברתית מפותחת, והשיח שלה התרחב למגוון נושאים כגון חינוך, תרבות, זהות ושכר. הפעולות הרדיקליות שנחרתו בתודעה הציבורית בהקשר של תנועת האוהלים היו הפלישות לדירות והקמת מחנה האוהלים הגדול בגבעה הסמוכה לקטמון (שטרית 1999; 2006). תחילתה של "תנועת האוהלים" הירושלמית בפעילותם הרדיקלית של "הפנתרים השחורים", והיא שאפשרה לרעיונותיהם להפוך למה שסמי שלום שטרית מכנה "תנועת המאבק המזרחי" (שטרית 2006, 187) תנועה זו דעכה בראשית שנות השמונים אך היוותה השראה גם למחאות חסרי הדיור בשנות התשעים המוקדמות.

כפי שמתאר צבי בן-דוד, בקיץ 1990 התחולל בישראל משבר דיור חמור שהוביל אלפי משפחות מחוסרות דיור, רובן ממוצא מזרחי, להקים מחנות אוהלים בגנים ציבוריים ברחבי הארץ. מחנות אלו כונו "מחנות מעבר" (מעברות), ויושביהם טענו: "בדיוק כמו הורינו, גם אנחנו חיים במעברות", וגם: "חזרנו לשנות ה-50" (בן-דוד 1999, 101). במובנים רבים, מאהלי 2011 בספריפריה של תל אביב-יפו היו המשך ישיר וגלגול מחודש של מאבקי המחאה המזרחיים כנגד קיפוח ואפליה שהתחוללו משנות החמישים ועד שנות התשעים (משגב 2013), ושל מאבקי הפריפריה המוזנחת בשולי הערים הגדולות כפי שבאו לידי ביטוי במחאות אוהלים מוקדמות יותר, בקטמונים ובמקומות אחרים.

רשתות תקשורת וייצוגי המחאה

בעבודתו האתנוגרפית של ג'פרי ג'וריס על המחאה האמריקנית של קיץ 2011, שאותה הוא מכנה "לכבוש כל מקום" (Occupy everywhere) או פשוט תנועות הכיבוש (Occupy movements) הוא מבחין בין שתי לוגיקות שעמדו בבסיס התארגנותה (Juris 2012). האחת היא "לוגיקת ההתרשתות" (logic of networking) המבוססת על תקשורת בין-אישית, תיאום וגישור על הבדלים; והאחרת היא "לוגיקת גיוס" (logic of aggregation) המבוססת על המדיה החברתית הדיגיטלית. הוא בוחן את הקשר בין שתי לוגיקות אלו על מנת להבין את היחסים בין המרכיב המעמד-בינוני-סטודנטיאלי של המחאה לבין המרכיב שחיבר אותה לקבוצות וליחידים מרקעים חברתיים מגוונים יותר.

תיאור ההתרחשויות בסתיו 2011 בבוסטון ביום ההזדהות עם המאבק שכונה "לכבוש את וול סטריט", פותח בהודעת טוויטר שקיבל ג'וריס על הפגנה (השנייה באותו שבוע) שצעדה מהמאהל ששמו "לכבוש את בוסטון" לאזור אחר. אלפי עובדים וסטודנטים, כך מספר ג'וריס, הצטרפו להפגנה ו-140 מהם נעצרו לאחר שהמשרה פיזרה באלימות את ההפגנה. מנקודת מבט, מה שאפשר את ההפגנה הגדולה הזו הוא ההפצה הוויראלית של ההודעה עליה. ואכן, מאז הידיעה כי להפגנה הראשונה בכיכר תחריר קראה אסמה מחפוז, צעירה בשנות העשרים שלה, באמצעות סרטון שהעלתה ל"יוטיוב", כותבים רבים עוסקים בהיותן של מחאות 2011 תוצאה של הנגישות למדיה האלקטרונית (Razsa and Kurnik 2012).

הדבר המרתק בניתוח האתנוגרפי של ג'וריס הוא סירובו לראות באופי הדיגיטלי של האקטיביזם ב-2011 מאפיין יחיד. חוקרים אחרים העלו על נס את היווצרותו של אקטיביזם פחות ממוסד ופורמלי, שמצד אחד מושפע פחות ממרחק פיזי ומהפרדה מרחבית, ומצד אחר מושפע מאוד מרשתות תקשורת עכשוויות, וירטואליות או ממשיות, היוצרות קהילה חדשה של אקטיביסטים (Lacy 2005). ג'וריס, לעומתם, מבליט בניתוחו את חלקה של העבודה הפוליטית המסורתית יותר שנעשתה הרחק מהמבט הניאו-ליברלי המזלזל של תקשורת המיינסטרים, שהמעיטה בערכם של מאמצים אלה. במקרה של ארצות הברית, אף שתנועות "לכבוש כל מקום" לא עמדו בהצלחה באתגר של התחברות לקהילות המעמד הנמוך והמיעוטים הגזעיים והאתניים, במקומות מסוימים, למשל בבוסטון, אקטיביסטים דווקא כן בנו גשרים להתחברות לקהילות כאלה. לפיכך, הוא סבור שניתוח מעמיק של גלי המחאה של 2011 מחייב בחינה מקבילה של רשתות דיגיטליות לצד רשתות חברתיות שמאפיינות את האקטיביזם הקהילתי של פמיניסטיות, פעילי התנועות לזכויות האזרח, פעילים המאגדים עובדים ופעילים למען השלום.⁵ רשתות חברתיות כאלה אפיינו את התנועות החברתיות שקמו בשנות השבעים והשמונים במדינות שונות (Melucci 1989), ושקיבלו בשנים האחרונות אופי טרנס-לאומי

5 במקום אחר ג'וריס מראה כיצד צורות שונות של מחאה אנטי-קפיטליסטית יוצרות הבחנות פוליטיות הן במרחב העירוני והן במרחב התקשורתי (Juris 2008).

(Naples and Desai 2002).⁶ נוכח רצף זה בין תנועות המחאה של העבר לאלו של 2011 עולה הצורך להפנות מבט אל מרכיבים מסורתיים, דיגיטליים פחות באופיים, במחאת הקיץ. ייתכן כי התבוננות בסוגים נוספים של אקטיביזם המבוססים על המפגש החברתי היומיומי, על ביטויי סולידריות עם מצוקות ועל פעולת שכנוע דיאלוגית, תאפשר לראות במחאה גם תכנים אחרים. במיוחד מעניין לבחון את האפשרות כי המחאה והאקטיביזם הפוליטי הרציני וארוך השנים המתקיים בארץ הצליחו להפר את השתקתן של סוגיות שהודרו מן הדיון הציבורי הרחב במשך כמה עשורים. תיקוף אמפירי לטענה זו יסייע לבחון את האפשרות כי במאהלי הפריפריה העירונית גויסו למאבק גם מעמד העובדים וגם קבוצת התלויים בתמיכת שירותי הרווחה. תיקוף כזה יחזק גם את טענתה של תמר הרמן (1999) כי מצד אחד חל בתרבות הפוליטית בישראל גידול במספר קבוצות האוכלוסייה שהאפשרות והפרקטיקה של מחאה שימושית ויעילה בשבילן, ומצד אחר, תרבות פוליטית זו גם דוחפת קבוצות מסוימות לחפש כיווני פעולה חדשים ומגוונים, יחד עם המשך המחאה במתכונת המוכרת.

מאהלי הפריפריה העירונית

שלושת מאהלי הפריפריה העירונית הוקמו במרחב העירוני של תל אביב-יפו בקיץ 2011 בתגובה למאהל המחאה המרכזי בשדרות רוטשילד. המאהל ברוטשילד הוקם ב-14 ביולי. עשרה ימים לאחר מכן הוקם המאהל בגן לוינסקי בידי פעילות ופעילים מתנועת "אחותי – למען נשים בישראל",⁷ ומאהלי יפו והתקווה הוקמו זמן קצר לאחר מכן, בעיקר על ידי משפחות מחוסרות דיור או שעומדות מול איום ממשי של פינוי מדיר ציבורי. מאהל לוינסקי היה הגדול ביותר וכלל כמה עשרות אוהלים, אך מספר קטן יחסית של דיירים קבועים. במאהל התקווה התגוררו כמה עשרות משפחות, ובמאהל יפו פחות מעשר משפחות. אל המשפחות מחוסרות הדיור במאהל יפו ובמאהל התקווה הצטרפו כמה עשרות פעילים קבועים ומזדמנים שנכחו ופעלו במאהל לאורך זמן. מאהל לוינסקי היה הראשון מן השלושה שפונה בכוח על ידי פקחי העירייה וכוחות משטרה כבדים – בראשית אוקטובר, כחודשיים וחצי לאחר הקמתו. שני המאהלים האחרים נותרו עומדים ופעילים עוד זמן ארוך ופנו בינואר 2012. מאהל התקווה פונה באלומות ובכוח ופינוי לוה בהפגנות גדולות בשכונה עצמה ומול בית העירייה, ובמעצר של רבים מהפעילים ודרי המאהל. מאהל יפו פונה בלא מחאה, והעירייה העניקה סיוע כספי למרבית המפונים ממנו.

6 כמו כן, המודל של מרי קלדור (Kaldor 2003), העוסק ב"חברה אזרחית גלובלית", מציג דפוס פעולה אקטיביסטי כפול: מצד אחד, חיבור של המקומי לטרנס-לאומי מבחינות תודעה ודפוסי פעולה אשר מאומצים ברמה המקומית ממקומות אחרים ורחוקים, ומצד אחר, "דומסטיקציה", כלומר התאמה מקומית של סוגיות גלובליות.

7 תנועה של נשים מזרחיות פמיניסטיות. מטה התנועה, "בית אחותי", המשמש מוקד פעילות וסיוע, גלריית אמנות וספרייה, שוכן ברחוב מטלון, הסמוך מאוד לגינת לוינסקי.

המאמר מתבסס על מחקר אתנוגרפי שעשיתי במהלך החדשים יולי, אוגוסט וספטמבר כמשתתף פעיל במאהל בגן לוינסקי.⁸ השתתפתי בהקמת המאהל, ליוויתי את פעילותו מדי יום בתצפיות משתתפות ואספתי הערות שדה מתוך תשומת לב לסביבה החברתית והתרבותית שבה התרחשו האירועים. כפי שמציין ג'וריס (Juris 2008) מדובר בפרקטיקה הנקראת "אתנוגרפיה מיליטנטית". במונח זה מכון ג'וריס למחקר מחויב פוליטית לפי המסורת שפיתחה ננסי שפר-יוז (Schepher-Hughes 1995) שבה בעת גם דוחה את ההבחנה בין צופה למשתתף. להדיפתה של הבחנה זו חשיבות רבה בהיותה נתיב יחיד להתנסות ברגשות החזקים ובחוויות הגוף הנחווים בפעולה הפוליטית המשותפת. ג'וריס מצטט בהקשר זה את לואיק נקאנט, שמבליט את הצורך "לא רק בסוציולוגיה של הגוף אלא גם בסוציולוגיה מתוך הגוף" (Wacquant 2004, viii). מתודולוגיה זו היא שאפשרה לי למפות את סוגי האקטיביזם שאפיינו את הפריפריה העירונית ואת היחסים ביניהם ובמיוחד לבחון את האפשרות שחלק מהם מתבססים על נוכחות הגוף במרחב באופן שאינו תלוי בפעולת השכנוע הפוליטית הוותיקה ובתקשורת הדיגיטלית. ואכן, באמצעות מתודולוגיה זו הצליח ג'וריס (Juris 2008) לנסח את מה שהוא מכנה embodied activism, כלומר אקטיביזם המאפשר התלכדות של ביטויי הגוף, הזהות והרגש במחאה. הוא עצמו מבסס את המונח על השימוש שהמחאה עושה במרחב כבהזדמנות תיאטרלית לכבוש את תשומת לבם של המדיה ושל הקהל. בה בעת מעניין לברר את הצורות שלובש האקטיביזם מנכח הגוף בספריפריה בישראל.

אבחן את סוגי האקטיביזם שהצמיחו מאהלי המחאה משלושה היבטים: הרכב המשתתפים בפעילות ובאקטיביזם של המאהל, כולל המפגש בין אקטיביסטים חדשים לוותיקים, הסוגיות שנדונו והתביעות שהועלו, וקיומה או היעדרה של פעילות לאחר פירוק המאהל. בכך אבקש למעשה "לכוון פרוז'קטור" אל החצר האחורית של המחאה. כמאמרה של שולה קשת, מנכ"לית תנועת "אחותי" והמקימה והיוזמת של מאהל המחאה בלוינסקי, לעיתונאית צפי סער בכתבה היחידה כמעט שניסתה לתאר לעומק את מאהלי הפריפריה העירונית:

פה, בלוינסקי אנחנו שמות פרוז'קטור על החצר האחורית של ישראל. ואלה לא רק שכונות דרום העיר אלא כל מה שמוגדר מלכתחילה, ובאופן שערורייתי, כפריפריה, כשוליים: ערי פיתוח, כפרים ערביים, שכונות מצוקה. רוב העם הוא מהמעמד הנמוך, ובתוכו — הנשים עניות יותר (סער 2011).

⁸ התצפיות במאהל לוינסקי אפשרו לי לפתח את הטענות ואת הניתוח המוצגים במאמר זה, אך בגלל קוצר היריעה לא אציג כמעט חומרים שנאספו בדרך זו באופן ישיר אלא רק עיבוד וניתוח שלהם. נוסף על התצפיות נערכו כמה ראיונות עם פעילות מרכזיות בתנועת "אחותי" — למען נשים בישראל, התנועה אשר הובילה ויזמה את הקמת המאהל. אתנוגרפיה זו עומדת במאמר אל מול מחקרו של ג'וריס (Juris 2012) אשר חקר בצורה דומה את תנועת המחאה האמריקנית. בשני המקרים המטרה הייתה "ראיית המכלול של התופעה על מורכבותה ומשמעויותיה הסמליות" (שלסקי ואלפרט 2007, 210). המחויבות הפיזית למאהל בגן לוינסקי משמעותה שכדי להבין את שהתרחש במאהלים האחרים של הפריפריה העירונית, זה של יפו וזה של שכונת התקווה, שבהם ביקרתי פעמים ספורות, היה עליי להיעזר באינפורמנטיות שהיו פעילות בהם. המאמר מתבסס אם כך על נקודת מבטן של שתי פעילות אשר אינן חוקרות אקדמיות, אך כל אחת מהן השתתפה באופן פעיל ואינטנסיבי באחד המאהלים האחרים. באמצעות נקודת המבט שלהן הורחב מחקר אתנוגרפי זה לשני מקרים נוספים של מה שמכונה בספרות המתודולוגית האיכותנית "חקר מקרה" (שם, 215).

א. הרכב המשתתפים והמפגש בין אקטיביסטים

על אף מיקומם של שלושת המאהלים בשוליים הפריפריאליים העירוניים, ועל אף הזיהוי של שלושתם כמאהלים של "הדפוקים והמקופחים", קהל הפעילים והדירים במאהלים לא היה זהה כולם. לכל אחד מהמאהלים היה ארגון או ארגונים ממוסדים כלשהם, אשר עמדו מאחוריו מבחינה ארגונית ופיננסית, לפחות בשלב הראשון, ותמכו בפעילותו. במאהל לוינסקי הייתה זו, כאמור, תנועת הנשים "אחותי"; במאהל יפו הייתה זו "דארנא", הוועדה העממית להגנה על הזכות לאדמה ולדירור ביפו, ובמאהל התקווה הייתה זו תנועת "התחברות-תראבוט". מידת המעורבות של כל אחת מהתנועות הללו הייתה שונה אבל המשותף לכל המאהלים היה העובדה שבשלב די מוקדם של הפעילות הם הפכו עצמאיים למדי וייצגו את קולם של דרי המאהל והפעילים המקומיים בו, בעוד התנועות והארגונים נשארו, במידה רבה, חבויים מאחור.

הגיון ההתרשטות הישן שעמד בבסיס האקטיביזם של התנועות והארגונים יצר את המרחב שבתוכו היה יכול לצמוח הגיון התרשטות מבוסס גוף ונוכחות. הנוכחים הפכו בגופם את המחאה לממשית ונוכחותם של אלה שכבר באו הזמינה אנשים נוספים להצטרף. תהליך זה התרחש במידה שונה בכל אחד מהמאהלים. כך למשל, אף שבכל אחד מהם צמחה הנהגה מקומית שהיוותה ייצוג כלשהו למאהל, הן בלוינסקי והן ביפו ההנהגה כללה גם את נציגי התנועות (ביפו – נציגים של הוועדה העממית, ובלוינסקי – מנכ"לית "אחותי" שולה קשת). אף על פי כן ההנהגה במאהלים כללה מייצגים מובהקים של המאבק שהתקיים בכל מאהל, כגון נפגעי הדירור הציבורי בשכונת התקווה, אנשים בסכנת פינוי מדירות ביפו, ונציגי שכונות הדרום, פליטים ומהגרי עבודה בלוינסקי. הפעילים שלא התגוררו במאהלים דרך קבע לא תמיד היו בעלי מאפיינים דומים לאלה של אנשי הגרעין הקבוע. בלוינסקי הם כללו צעירים אנרכיסטים, פמיניסטיות, טרנסג'נדרים, קוירים ואתיופים שהצטרפו לתושבי השכונות הסמוכות, ולפליטים ומהגרי העבודה שגן לוינסקי היה ביתם עוד קודם לכן. אלו פעלו יחד במאהל שנתפס ומוצב בתודעה הציבורית ובקרב הפעילים כאחיו הרדיקלי והנון-קונפורמיסטי של מאהל ה"בורגנות" ברוטשילד (משגב 2013). ביפו הצטרפו לפעילות צעירות וצעירים ערבים ויהודים מהאזור, ובתקווה הצטרפו פעילות ופעילים, בחלקם מזרחים, וברובם לא התגוררו בשכונה אך הזדהו עם המאבק המקומי ועם אנשי השכונה.

המשותף לכל שלושת המאהלים מבחינת הרכב המשתתפים היה בראש ובראשונה בחירתם להבדיל עצמם ממאהל רוטשילד וממאבק המעמד הבינוני שייצג. מהותו הספריפרית של מאבקם מתבררת לא רק בכך שניצב כנגד המרכז בעל משאבי התקציב והכוח הפוליטי לחלוקתו אלא בכך שאתגר באותה מידה את מנהיגות קבוצות המחאה שזכו לחשיפה תקשורתית מרבית. בתקווה ובלוינסקי ראו עצמם דרי המאהלים כמייצגי המאבק המזרחי והשכונות,⁹ וביפו קיבל

9 אם כי בלוינסקי קיבל המושג "מזרחיות" פרשנות רחבה וכלל גם מהגרי עבודה, פליטים, אתיופים, פלסטינים וטרנסג'נדרים. כל אלו גם יחד מצאו בשלבים השונים של פעילות המאהל את מקומם בו מתוך גמישות והרחבה וכחלק מהמאבק המזרחי והפמיניסטי שייצגה תנועת "אחותי". להרחבה בנושא זה ראו משגב 2013.

המאבק אופי פלסטיני-לאומי. אופי זה התבטא למשל בדיונים הרבים ובשיח הער שהתנהל באספות המאהל בשאלה אם יש להניף בו דגל פלסטין, ובמאבקו של המאהל כנגד קיפוח ואפליה רבת שנים בנושא הדיור, הפיתוח והקצאת הקרקעות לאוכלוסייה הפלסטינית ביפו. שולה קשת ממאהל לוינסקי תיארה זאת בצורה קולעת:

אנחנו [תנועת "אחותי"] בחרנו לא להצטרף למאהל שכבר היה קיים ברוטשילד מכיוון שהמאהל ברוטשילד נתפס מלכתחילה כמאהל של המעמד הבינוני-גבוה. כמוכן שזכותם לצאת למאבק גם כן, אבל זה בדיוק המגף שדורס את השכבות המוחלשות יום-יום ואין מה להשוות בין הדיכויים גם אם הם בסופו של דבר התחילו גם כן להרגיש איזו דקירה. [...] צריך לבנות ובנינו סולידריות בין המאהלים ותמיכה הדדית אבל אנחנו הבנו דבר אחד, וזה שאם אנחנו נלך לרוטשילד אז זה קודם כול, איך נאמר את זה, יאשר את העניין שהמאבק הוא שם! הוא ברוטשילד! והמאבק של המוחלשים ייבלע בתוך זה. אנחנו רצינו להזכיר שהמאבקים במדינת ישראל כבר למעלה משישים שנה הם על ידי הקבוצות המוחלשות קרי מזרחים ומזרחיות, פלסטינים ופלסטיניות, בדואים ובדואיות ועכשיו גם מהגרים ומהגרות ופליטים ופליטות (ריאיון, 11.11.11).

במאהלי הפריפריה העירונית האוכלוסייה הייתה ברובה מבוגרת מזו שבמאהל רוטשילד ובמאהלי הסטודנטים ברחבי הארץ. רבים מהדרים היו הורים שהתגוררו יחד עם ילדיהם באוהלים. בשעות הערב, כשבמאהל רוטשילד היו הופעות, הרצאות ומסיבות, במאהלי האין בררה כבר השכיבו את הילדים לישון. אם כן, במאהלי לוינסקי והתקווה, חלק ניכר מהאוכלוסייה תאם במידה רבה, לפחות מבחינה חברתית ואתנו-מעמדית, את ההגדרות של ספריפריה שהצגתי לעיל. לעומת זאת, מבחינות אחרות ניתן לומר בזהירות כי מחאתם, בניגוד למחאת הספריפריה המוקדמת יותר בעיירות הפיתוח, לא נותרה בגבולות הבטוחים של דרישת משאבים ותקציבים נוספים, ובהחלט הציבה דרישה לשינוי מהותי בסדר החברתי-פוליטי בישראל. באשר למאהל יפו והקשרים העדינים שנרקמו הן בינו לבין מאהלים אחרים, והן בין דרי המאהל והפעילים הפלסטינים לבין אלה היהודים – ניתן לומר גם כי המחאה כללה ניסיונות מרתקים לפרוץ את גבולות הלאום והלאומיות ולמצוא מכנים משותפים בין אוכלוסיות שעד כה מיעטו עד מאוד להיאבק יחד, ואף היו נתונות לניסיונות הפרד ומשול של הממסד.

ההנהגה המקומית שצמחה במאהלים הייתה מורכבת, לפחות בחלקה הגדול, מאנשים שלא היו מעורבים קודם לכן בפעילות פוליטית. הגיון ההתגייסות שהביא להצטרפותם לא היה דיגיטלי. לא מדובר באנשים שנענו לקריאות בפייסבוק. נוכחותם של פעילים במרחב המאהל היא שעמדה בבסיס היענותם והזדהותם של המצטרפים. תופעה זו ניכרה בשלושת המאהלים ובאה לידי ביטוי בהפגנות הגדולות, עת צעדו פעילי שלושת המאהלים יחד במסגרת "גוש הפריפריות החברתיות" (עליו ארחיב בהמשך). הנוכחות במרחב המאהל היתרגמה בהפגנות לנוכחות נראית, לזהות משותפת ולשפת סיסמאות שהמשתתפים קראו מתוך התנגדות לשפת המחאה המרכזית, ובמטרה להשפיע עליה. בהקשר זה חשוב לציין כי בשלושת המאהלים נוצר המרחב השלישי המתואר בתיאוריה של צ'טרטון: מרחב של התערבות ופעילות ביקורתית שבו

נפגשים אקטיביסטים ולא אקטיביסטים וההבדלים ביניהם מיטשטשים (Chatterton 2005). מרחב שלישי זה נוצר במפגש בין פעילי הארגונים, אלו המיומנים בפעילות אקטיביסטית ובמחאה, ובין אנשי השטח ותושבי השכונות שהייתה זו להם הפעם הראשונה במאבק ציבורי אקטיביסטי. מרחב שלישי מסוג זה נוצר גם בין פעילים צעירים וחסרי ניסיון במחאה ואקטיביזם שהצטרפו לפעילות במאהלים, לבין מעט צעירים בעלי "עבר אקטיביסטי" – יהודים בעיקר בשכונת התקווה ובלוינסקי ופלסטינים ויהודים ביפו, וכמו כן בין כלל הצעירים לבין פעילים מבוגרים יותר ובעלי ניסיון במחאות חברתיות. המרחב השלישי אפשר את המפגש בין בעלי ניסיון אקטיביסטי לאלה שזו הייתה להם הפעילות הראשונה בעולם המחאה והאקטיביזם. מפגשים אלו, אשר אינם מובנים מאליהם, יצרו קהילה אקטיביסטית חדשה וחיבורים אישיים ופוליטיים-אידיאולוגיים מרתקים. יתרה מזו, כפי שעולה מתוך האתנוגרפיה של ג'וריס בבוסטון, מרחב שלישי זה הוא שהפך לבסיס האקטיביזם שהיה יכול להוסיף ולהתפתח לאחר פירוק המאהלים. ואכן, חלק ניכר מהפעילים החדשים נשאבו אל תוך עולם הפעילות האקטיביסטית והתמידו בפעילות גם לאחר פינוי המאהלים. מרחב זה יצר במידה רבה את המרחב האקטיביסטי הרגשי (Lacy 2005) אשר לא רק הסביבה הפיזית של הפעילות מחברת בין פעיליו, אלא בעיקר החזון, התקווה לשינוי והרצון לחלוק אותם.

האינטנסיביות הרגשית והמפגש בין רמות שונות של מודעות פוליטית הולידו דינמיקה שאינה בהכרח הרמונית. במאהלים ובמרחבים הרגשיים שנוצרו בהם התגלעו חילוקי דעות בין הפעילים. ביפו חילוקי הדעות נוצרו בסוגיות כמו הנפת דגל פלסטין, בסוגיית הלבוש של האקטיביסטיות, או מאוחר יותר בשאלה של פינוי מרצון תמורת סיוע כספי מהעירייה. כך מספרת אחת הפעילות המרכזיות במאהל:

בהתחלה היה דיון על הלבוש החשוף של האקטיביסטיות. [...] דרשנו כי כל אחד [...] זכותו לבוא וללבוש מה שבא לו. זה לא היה נראה לכל האנשים. זה גם היה חודש הרמאדן ואני חושבת שזו הייתה אחת הסיבות שביקשו שנכבד את המוסלמים. [...] וגם למשל שזוג שהתמזמז, אז שיפסק. זה ממש היה חשוב במאהל שלא יעשו את זה ופעם אחת העירו לזוג הזה והם ממש נעלבו. לא כולם קיבלו את זה ברוח ספורטיבית וחלק אמרו: אני באתי לפה לתמוך כך ולהראות סולידריות אז אני לא רוצה שתגיד לי איך להתנהג. [...] ממש בהתחלה היה גם מתח בין פעילים יהודים ופלסטינים, היהודים לא תמיד הבינו איך לבוא ולעבוד עם הפלסטינים (שיחה אישית, 17.6.12).

במאהל התקווה הקונפליקט המרכזי התגלע בין קבוצה של אסירים משוחררים שרצו מאבק רדיקלי על זכויותיהם לדיוור ולשיקום לבין קבוצת נשים חד-הוריות שהיו עסוקות יותר בשאלת החינוך של הילדים, ההפעלה שלהם בשעות הפנאי והמסלולים הצפויים להם במערכת החינוך כשנקודת הפתיחה שלהם היא מצוקת דיוור חמורה כל כך. הקונפליקט המרכזי נסב סביב הבולטות שתינתן לאינטרסים של כל קבוצה, והיה קשור גם ליחסי כוח ולכסוכים מקומיים. נוסף על כך, בתחילה המפגש בין אקטיביסטים ותיקים יותר ובין יושבי המאהל נתקל בקשיים ונדרש זמן ארוך עד שהתבסס אמון והתאפשרה הפעולה המשותפת. הפעילים המנוסים יותר,

אלו שהתמידו במאבק והוכיחו עצמם בתור שותפים של יושבי המאהלים, השתייכו גם הם ברובם לספריפריה המזרחית, קרי למשפחות ממוצא מזרחי ומן המעמד הנמוך שהתמודדו גם הם בעבר עם אותן מצוקות של יושבי המאהלים, אך גם התנסו בפעילות חברתית במסגרת ארגונים חברתיים, עבודות שונות ופעילות אקדמית.

בלינסקי סוגיות של זהות מגדרית, לאומית, מעמדית ואתנית היו משמעותיות ועמדו במוקד ויכוחים ודיונים יומיומיים במאהל. כך למשל תשומת לב רבה הוקדשה לדיון בדבר זכותם של הפליטים ומהגרי העבודה, דרי הגן המקוריים, להיות חלק אינטגרלי מהמאהל ומהפעילויות שבו, לאכול במטבח ולשתף את שאר הפעילים בתרבותם, למשל במסגרת הופעות מוזיקה, שילוט בשפות שונות ועוד. דרי המאהל התווכחו גם על זכותם של הומלסים ונשים שעוסקות בזנות לגור במאהל. הנשים שחיו עם ילדיהן במאהל הרבו להעלות את סוגיית ההגנה על הילדים. יחד עם הרצון להרחיב את קשת הזהויות של הפעילים ודרי המאהל התעוררו בעיות כגון היעדר מרחב בטוח לנשים, הטרדות מיניות ושתיית אלכוהול במאהל. בעיות אלה נדונו כמעט מדי יום ביומו באספת המאהל. חילוקי הדעות גרמו בין היתר לפרישתם של חלק מאנשי קהילת הטרנסג'נדרים.

ב. הסוגיות שנדונו והתביעות שהועלו

המחאה אשר הולידה את המאהלים כונתה לרוב, או לפחות בתחילתה, "מחאת הדיור" משום שצמחה בעקבות הקושי של הצעירים והסטודנטים שהחלו את המחאה לשלם את שכר הדירה המאמיר (ראו פילק ורם בגיליון זה, "ה-14 ביולי של דפני ליף: עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית"). הדיור היה נושא מרכזי גם במאהלי הפריפריה העירונית העומדים במוקד מאמר זה, אם כי הדיור והמאבק בעניינו קיבלו בהם גוון שונה. מבחינה זו, מאהלי הפריפריה אמנם היוו המשך למחאות אוהלים מוקדמות יותר בישראל, אך גם חידשו בסוגיות ובתביעות שהועלו בהם.

הדיון בנושא הדיור מחייב אותי להתייחס בקצרה למדיניות בנושא זה בישראל בעשורים האחרונים, ובכך להבהיר את ההבדלים בין התביעה בנושא זה ברוטשילד ובמאהלי המעמד הבינוני לבין תביעותיהם של מאהלי הפריפריה העירונית. מאז סוף שנות השבעים של המאה העשרים הולכות ומתפתחות בעולם מגוון תצורות משטריות בעלות אוריינטציה מכוונת שוק המכונות "ניאו-ליברליזם" (כץ וצפדיה 2010). האצת הניאו-ליברליזציה של ישראל התאפשרה החל מ-1977 כשכלכלנים ומדינאים החלו תרים אחר דרכים להחליש את האיגודים המקצועיים ואחר דרכי מדיניות שיאפשרו להקטין את הוצאות המדינה לטובת השקעת כספיה בהגדלת רווחיותם של תומכיהם. דניאל ממן וזאב רוזנהק (2008) מיטיבים לתאר תהליך זה ומסבירים כיצד אפשרה התוכנית הכלכלית של 1985 את השתלטותה של מערכת הצדקות לצמצום הוצאות המדינה על שירותים ציבוריים ורווחה לצד הצדקות להפחתת מיסוי. מנקודת מבטם של הנאבקים לצדק חברתי חשוב להדגיש את הקיטוב שיצרה הניאו-ליברליזציה בשוק

העבודה (Benjamin 2011). עם תהליך הפרולטרזציה של העוני שעליו הצביע צבי זוסמן (2004), הלכה והצטמצמה קבוצת העובדים אשר נהנים ממשורות איכותיות יציבות שמבטיחות הכנסה הוגנת, ובייחוד מבטיחות הכנסה בזמנים שבהם אינה מתאפשרת פעילות בשוק העבודה (ימי מחלה, ימי חופשה ותקופת הפנסיה). הניאורליברליזציה, שתכליתה מעבר ממדיניות כלכלית סוציאל-דמוקרטית לכלכלת שוק המוכפפת לאינטרסים של ההון הגדול, יצרה קיטוב בשוק העבודה ובו בזמן שינתה את שוק הדיור ואת מדיניות הדיור של מדינת ישראל. מעמד הביניים והשכבות המוחלשות מושפעים מהשינוי באופנים שונים, ולפיכך העלו תביעות שונות וסוגי פתרונות שונים. הבדלים אלה ניכרו בסוגי השיח השונים שהתפתחו במאהלי הפריפריה העירונית לעומת השיח שנוצר במאהלי המעמד הבינוני.

מתוך גוף הידע הבוחן את השינויים שחלו במדיניות הדיור בישראל,¹⁰ במאמר זה חשוב לי להדגיש רק מגמות מספר שהחלישו את יכולתם של אזרחים להתמודד עם אחיזת הצבת שנוצרה בין הקפאת המשכנתאות לבין המראת מחירי הדירות, ולעבור למעמד של רוכשי דירות באזורים המתאפיינים במבני הזדמנויות תעסוקה פתוחים יחסית. חשוב להדגיש כי מציאות מורכבת זו אינה אופיינית אך ורק לתושבי הספריפריה הקלאסית, קרי תושבי עיירות הפיתוח שעמדו בבסיס הניתוח המקורי של המושג, אלא נכונה ביותר גם עבור תושבי הספריפריה העירונית בתל אביב-יפו, העומדת במרכז מאמר זה. אלו גם אלו סובלים מנחת זרועה של הכלכלה במשטר ניאורליברלי, המשפיע הן על האפשרות לדיור ועל הזכות לדיור והן על אפשרויות התעסוקה, אשר בסופו של דבר היוו כולם מניע חזק ביותר למחאה.

שוק הדיור בישראל מורכב למעשה משלוש חזקות מגורים: בעלות על דיור, שכירות סוציאלית (דיור ציבורי)¹¹ ושכירות חופשית (בן-שטרית וצ'מנסקי 2004). צמצום ההתערבות של המדינה בכנייה ציבורית,¹² יחד עם הפרטת הדיור הציבורי בדרך של מכירת הדירות לדיירים (ללא בניית דירות חדשות או רכישת יחידות חלופיות), גורמת לצמצום המלאי הדרוש לסיוע צורכי האוכלוסייה הזקוקה לו, שאינה מסוגלת לרכוש או לשכור דירה בשוק התחרותי. תופעות אלה של הפרטת הדיור הציבורי (ורצברג 2007) משקפות שינוי במדיניות אשר הייתה נהוגה בישראל עד שנות השמונים (כרמון 1999), ועולות בקנה אחד עם המגמה הניאורליברלית ההולכת ומשתלטת על השיח הפוליטי ועל המדיניות הממשלתית בתחומים חברתיים מגוונים¹³ (ורצברג 2007; כץ וצפדיה 2010). מדיניות כלכלית זו וחוסר התערבות ממשלתית הביאו לידי עליית מחירים ופגעו בעיקר במעמד הביניים ובצעירים הרוכשים את

10 ראו זיו 2006; ורצברג 2007; כרמון 1999; יונה וספורטא 2000.

11 נעמי כרמון (1999) מציינת כי 95 אחוזים ממלאי הדיור בבעלות המדינה מוחזקים כיום בידי חברת עמידר הממשלתית ובידי חברת עמיגור שבבעלות הסוכנות היהודית. חמשת האחוזים הנותרים נתונים בידיה של חברת עירוניות ממשלתיות קטנות.

12 מדובר בעיקר במעבר מ"דיור ציבורי" במשמעות של יוזמה, תכנון וביצוע ממשלתי כפי שהיה נהוג עד להתחלת מגמת ההפרטה, למשמעות החדשה של בנייה "ביחמה ממשלתית". רק אלפים ספורים מהדירות הנבנות כיום במסגרת זו מתווספות לדיור המושכר על ידי החברות הממשלתיות (שם).

13 בהקשר זה יש לציין גם אפשרויות דיור שנזנחו כגון השיכון המשותף. להרחבה ראו רבינוביץ' 2000.

דירתם הראשונה או שוכרים דירה – הן מבחינת האפשרות לרכוש דירה והן מבחינת היכולת לשלם את שכר הדירה במסגרת של שכירות חופשית. בה בעת, מדיניות ההפרטה וצמצום מלאי הדירות בדיוור הציבורי גרמו לפגיעה משמעותית באוכלוסיות המוחלשות מהעשירונים הנמוכים,¹⁴ התלויות במדינה ובמוסדותיה לצורך קבלת מקום מגורים ראוי.

שתי דרישות שונות בתחום הדיוור צמחו בהקשר זה: במאהלי רוטשילד והמעמד הבינוני עלתה הדרישה להתערבות ממשלתית המכוונת ל"דיוור בר השגה"¹⁵ – תביעה המתאימה למעמד הביניים ולצעירים וסטודנטים משכבות מבוססות יחסית אשר נפגעו מעליית מחירי הדיוור בשנים האחרונות.¹⁶ לעומת זאת, במאהלי הספריפריה העירונית עלתה תביעה לחזור למדיניות של "דיוור ציבורי", קרי הרחבת מלאי הדיוור הציבורי שבידי המדינה¹⁷ על ידי רכישת דירות או בנייתן, והשכרתן לזכאים במחירים נמוכים משמעותית ממחירי השוק. יש לזכור כי במאהלי המחאה של הפריפריה העירונית השתתפו אנשים אשר נפגעו ממדיניות החברות המשכנות, אשר מפרה באופן שיטתי את הזכות לדיוור של אוכלוסיות מעוטות אמצעים, אם בכך שהיא מותירה זכאים רבים ללא דיוור מסובסד, ואם באמצעות נישול דיירים מזכויותיהם ופינויים מדירות שבהן התגוררו שנים רבות (יונה וספורטא 2000; זיו 2006). ספיר סלוצקר-עמראן, פעילה במאהל שכונת התקווה ששותפה גם במאבק הדיוור הציבורי הסבירה:

המאבק שלנו הוא על הזכות לבנות חיים שאינם נתונים לשרירות לבם של פקידים ושל מדיניות ממשלתית, כיוון שהסיפור של הדיוור הציבורי עיקרו מאגר הדירות הזמין אך הוא מלא וגדוש בסיפורי התעללות נוספים, אם על גובה שכר דירה, אם על ניפוח חובות של דיירים ודיירות ואם על תחזוקה סבירה של הדירות הקיימות והתאמתן לצרכים ייחודיים של נפגעות ונפגעי הדיוור (שיחה אישית, יוני 2012).

מאבק זה והתביעה לחזור למדיניות של דיוור ציבורי ולחדול מפגיעה בזכויות הדיוור של המוחלשים (ובכלל זה הפסקה מידית של פינוי דיירים מדירות הדיוור הציבורי) אפיינו מאוד את הדרישות שעלו בשלושת המאהלים, ונגעו הן לאוכלוסייה היהודית המזרחית, הנפגעת העיקרית בשכונת התקווה ובשכונות הדרום שיוצגו במאהל לוינסקי, והן לאוכלוסייה הפלסטינית ביפו. הייתה זו תביעה משותפת שהובילה והעצימה את המאבק המשותף, בעיקר של מאהלי יפו והתקווה. בסופו של דבר התמסד המאבק המשותף והפך ל"גוש הפריפריות

¹⁴ את צמצום סעיף ההיצע, קרי מלאי הדירות שנמצאו בבעלות ציבורית, החליפה מדיניות התומכת בצד הביקוש, קרי סיוע בשכר דירה, אך במידה שלא מנעה פגיעה משמעותית בזכאים השונים לדיוור ציבורי.

¹⁵ כלומר למדיניות הכוללת התערבות בתחום התכנון והבנייה וקביעה כי אחוז דירות מסוים מכל פרויקט דיוור יימכרו או יושכרו לאוכלוסיית זכאים במחירים נמוכים ממחירי השוק.

¹⁶ התביעה לדיוור בר השגה הייתה בלתי רלוונטית לחלוטין עבור השכבות המוחלשות והעניות שאין ביכולתן לרכוש או לשכור דירות במחירי השוק, גם בהנחה גדולה יחסית, להרחבה ראו לייבנר 2012. תביעה זו הייתה חלק משמעותי גם בדוח שפרסם צוות "דיוור, תחבורה, קרקע ותכנון" של ועדת המומחים האלטרנטיבית בהנהגת יוסי יונה ואביה ספיבק (ראו דו"ח צוות דיוור, תכנון קרקע ותכנון 2012).

¹⁷ ב־1959 היו 23 אחוזים ממלאי הדיוור בבעלות ציבורית, ואילו כיום לא יותר משני אחוזים ממלאי הדיוור הכולל וכללים בקטגוריה זו (ורצברג 2007).

החברתיות" – ברית בין קהילות מאבק יהודיות וערביות, הבנויה על בסיס תביעות משותפות לזכויות חברתיות אוניברסליות ועל יסוד ההכרה המשותפת שהן נמצאות בשולי סדר היום של האליטות השולטות (לייבנר 2012).

נוסף על התביעות בנושא הדיור עלו במאהלי הספריפריה העירונית תביעות נוספות. אחת מהן הייתה לעצור את ההזנחה של שכונות הדרום, לסלק את המפגעים (כגון התחנה המרכזית החדשה) ולפתח את השכונות לטובת תושביהן. ביפו הצטרפה לכך גם התביעה להפסיק את האפליה נגד התושבים הפלסטינים בענייני קרקע ודיור ואת מדיניות הג'נטריפיקציה, אשר דוחפת את האוכלוסייה המקומית אל מחוץ לעיר. בלוינסקי נוספה גם התביעה לנהוג בשוויון באוכלוסיית מהגרי העבודה והפליטים מחד גיסא, ולפתור את הבעיות הכרוכות בריכוז העצום שלהם בשכונות הדרום מאידך גיסא. הסיסמאות שנרשמו על השלטים בלוינסקי וגם הפעילות במאהל עסקו במאבק בגזענות, בשוויון מגדרי ומיני ובמאבק בהומופוביה. נערכו ערבי דיון והרצאות וכן הוקרנו סרטים בנושאים כמו הפליטים, הלהט"בים (למשל אירוע גאוה גדול) ובנושאים פמיניסטיים. על ההשפעה הרבה וארוכת הטווח של הפעילות במאהל על שינוי התודעה של חלק מהפעילים יעידו דבריה של אחת הפעילות המרכזיות במאהל: "עד שהתחילה הפעילות במאהל ידעתי שיש דבר כזה הומואים ולסביות אבל מעולם לא נחשפתי למילה להט"ב ולא ידעתי שיש עוד המון זהויות כמו טרנסג'נדרים, ודרך המאהל, המפגשים, האספות והפעילות נחשפתי להמון דברים מדהימים, לשיח חדש ולאנשים חדשים" (מתוך יומן התצפיות, 22.8.11). דברים אלו נאמרו בפגישה של פעילים ממאהל לוינסקי שהתקיימה בגינת דה-מודינה בשכונת שפירא, פגישה שיוחדה לתכנון המשך הפעילות בשכונה לאחר שיפורק המאהל. בלוינסקי, כמו במאהלי הפריפריה העירונית האחרים, האקטיביזם לא נעצר עם פינוי המאהלים.

ג. הפעילות לאחר פירוק המאהלים

הפעילות האקטיביסטית שצמחה בשלושת המאהלים נמשכה גם לאחר פינויים. כאמור, בזמן פעילות המאהלים ועוד קודם לפינויים הוקם פורום גוש הפריפריות. בבסיסו עמדה שותפות יהודית-ערבית שלבה היה השילוב בין מאהל התקווה לבין מאהל יפו. לפורום חברו מאהלי פריפריה נוספים וקבוצות מאבק מליפתא, דהמש ואל-עראקיב. הפורום ארגן לובי בכנסת וסדרת הפגנות מול בתייהם של שרים מרכזיים בממשלה, הפגנות נגד פינויים מבתיים והפגנות נגד פינוי המאהלים שבהם שהו מחוסרי הדיור בלא מתן פתרונות הולמים וארוכי טווח. בחסות הפורום יצאו אנשי המאהלים יחד להפגנות הגדולות בקיץ 2011, הניפו בהן שלטים וקראו קריאות בעברית ובערבית כנגד פינויים מבתיים ובעד דיור ציבורי ושווינוי לכולם, יהודים וערבים. לאחר פינוי מאהל לוינסקי ופירוקו ולקראת פירוקו האלים והכפוי של המאהל בשכונת התקווה התכנס הפורום להפגנה גדולה וסוערת בשכונה ובה השתתפו גם אנשי מאהל יפו. ההפגנות ייצגו פן אחד של האקטיביזם, המזוהה יותר עם אקטיביזם מסורתי, אך עם זאת

לצדו יוצג גם אקטיביזם מסוג "חדש" יותר. יתרה מזו, ההפגנות, יחד עם פעילויות נוספות של הפורום והתארגנויות אחרות, ייצגו שלב חדש בתהליך פריצת השיח הלאומי וההפרדה המקובלת בין יהודים לפלסטינים, בין תושבי מרכז לתושבי פריפריה, בין יישובים מוכרים ליישובים לא מוכרים וכדומה, והעניקו אופי חדש וחדרני למאבקים מוקדמים יותר בספריפריה הישראלית, אשר כאמור, לא הצליחו לפרוץ את גבולות השיח והייצוג המקובלים, הלאומיים והאתניים.

לאחר פינוי המאהלים התקיימו מפגשים משותפים במסגרות ובמרחבים חדשים שצמחו לאחר מחאת הקיץ, בהם "בית העם" בשדרות רוטשילד ו"המעברה" בירושלים. במפגשים אלה השתתפו נציגים יהודים ופלסטינים, נשים וגברים, מדהמש ומכפר שלם, אשר לכולם משותף החשש שיפוננו מבתיים. כפי שטוען חרדרו לייבנר (2012), במפגשים הללו שהחלו להתהוות לאחר פינוי המאהלים טמון סיכוי לשינוי חברתי ופוליטי משמעותי ועמוק. חשוב לציין כי פעילות זו נעשתה בסיוע ניכר של ארגונים כדוגמת "התחברות-תראבוט", והתבססה על התשתית הארגונית שלהם. ספיר סלוצקר-עמראן, פעילה מרכזית במאהל התקווה, התייחסה לעניין זה בדבריה על חלקה במאבק הדיור הציבורי:

פעילי "התחברות-תראבוט" שאפו לשלב את נפגעי הדיור במאבק ולא להותיר להם רק את המקום הנזקק הנשען על הידע והקשרים של בעלי היכולת, ליצור את אותה סולידריות בין נפגעים, שהיא היא הכוח החשוב ביותר בכל מחאה חברתית. לכן גם עשו השלטונות ככל יכולתם לפרק כל כלי המאפשר סולידריות זו, כמו מאהל רחובות ומאהל האין בררה בירושלים. ההתנגדות שלנו לפינוי דיירים, הכנת מסמך הדרישות וחשיפת דרך פעולתן האלימה של החברות המשכנות, המשיכה להתקיים הרבה אחרי פירוק המאהלים. ובאמת הצלחנו להגיע גם אל הגזרה הפרלמנטרית, שם הוקמה שדולה למען הדיור הציבורי בכנסת. שר השיכון, אריאל אטיאס, נענה ללחץ שלנו וניסה לקדם חקיקה בתחום הדיור הציבורי כמו ההגדרה היחסית של הסיוע בשכר דירה וחוק הקצאת חמישה אחוזים מהדירות הנבנות על קרקעות מינהל לטובת הדיור הציבורי (שיחה אישית, יוני 2012).

גם בלוינסקי החלה פעילות מחוץ למאהל עוד קודם לפירוקו, ונתנה את האות לפעילות שבאה לאחר הפירוק והפינוי. בתקופת המאהל התקיימו שתי צעדות מטאטאים, אשר נועדו להמריץ את תושבי שכונות הדרום להתגייס לפעולה ולמאבק האקטיביסטי. אחת הצעדות נסתיימה במאהל לוינסקי והשנייה במאהל התקווה. לצעדות הללו הצטרפה מחאה גדולה ומתוקשרת בנושא התחנה המרכזית, שכללה שרשרת אנושית סביב התחנה וסרטון מחאה שהופץ באינטרנט ובערוצי המחאה השונים. התארגנות מסוג אחר החלה להתפתח בגינת דה-מודינה שבשכונת שפירא הסמוכה, ונקראה "קפה בגינה". מטרתה הייתה לאחד את תושבי השכונות ולהמשיך את הפעילות בעת שנראָה כי המאהלים עומדים להיות מפונים, ואף שלא צלחה לאורך זמן, היא הולידה רשימות קשר וקבוצת פעילים מהשכונות אשר המשיכה לפעול יחדיו, בעיקר בשכונת שפירא. חודשים אחרים לאחר פינוי המאהל בנווה שאנן החלה פעילות משותפת לתושבי השכונה, לפליטים ולמהגרים בשם "כוח לקהילה", ובמסגרתה פעילות ופעילים מ"בית אחותי"

ומהשכונה מסיירים בשכונה, מאתרים מפגעים ומסייעים בהגברת הביטחון ברחובות. בגינת לוינסקי עצמה צמחה פעילות חדשה לטובת דרי הגן, מהגרי העבודה והפליטים, שקיבלה את הכינוי "מרק לוינסקי", ובמסגרתה פעילים ופעילות מחוץ לשכונה מגיעים מדי ערב ומחלקים ארוחה חמה לפליטים החיים בגן. התארגנויות אלו זימנו לרבים מפעילי המאהלים ערוץ לפעילות לאחר פינויים. חלק מיושבי המאהלים בספריפריה המשיכו בפעילותם החברתית במסגרת קבוצות חדשות שקמו, בהן קבוצה מכאן שבע ושמה "באר שבע המשוחררת", קבוצת "המעברה" בירושלים, ה"לא נחמדים" בספריפריה התל-אביבית ואחרות.

ערוצי פעילות חדשים התהוו אפוא בשלהי תקופת הפעילות של המאהלים ומשכו פעילים במשך חודשים רבים לאחר הפינוי. דרכם מימשו פעילי המאהלים של הפריפריה העירונית את רצונם בהמשך העבודה האקטיביסטית לטובת הקהילות והשכונות. התסכול שעוררה הידיעה כי קובעי המדיניות הציבורית אינם מגיבים למחאה הביא עמו זעם ואנרגיה חזקה של רצון לפעולה שתצליח להשפיע. חלק מן הפעילים, בעיקר צעירים אך לא רק, אשר נענו לנוכחות במאהלים ועשו בהם את צעדיהם הראשונים, החלו לפעול לאחר הפינוי בערוצים אחרים וחדשים, וגם במסגרות קיימות ומאורגנות יותר. עבורם היו המאהלים מעין בית ספר לאקטיביזם, והם הניעו אותם לפעילות חברתית ופוליטית שספק אם היו מגיעים אליה באופנים אחרים.

דיון מסכם ומבט לעתיד

נדמה כי במידה מסוימת מאהלי הפריפריה העירונית אכן מדגימים את טענתו של סוג'ה (Soja 2010), שהוצגה בפתח מאמר זה, בדבר הצורך להחזיר את שיח הצדק לעיר באמצעות אקטיביזם אשר המרחב משמש לו נקודת חיבור בין תנועות ומאבקים שונים, שאלמלא כן לא היו מתחברים. מאהלים אלו לקחו על עצמם את המשימה לקדם את הצדק החברתי מנקודת מבט של קבוצות החשופות להצטלבות דיכויים שונים ואתגרו בתוך כך לא רק את המרכז שגולם בדמות הממסד אלא גם את המרכז שגולם בדמותה של מנהיגות המחאה הנהנית ממנעמי החשיפה התקשורתית. ממצא זה עלה מתוך יישום טיעון הספריפריה על השוליים העירוניים של המרכז הלאומי, ובחינת הרלוונטיות שלו בהקשר זה.

הניתוח שהוצג כאן מלמד כי הפריפריה העירונית לא הפעילה את ההתרשתות הדיגיטלית גם אם השתמשה באמצעים דיגיטליים כדי לתקשר. תחת זאת בלטו שני אופני אקטיביזם אחרים: האחד הוא האקטיביזם המסורתי, המשכנע, שבו אקטיביסטים מגייסים מעגלי אוהדים על בסיס אינטראקציה, שיחה והחלטות פעולה משותפות. אך נראה שהאופן השני של האקטיביזם שאפיין את מאהלי הפריפריה העירונית מעניין יותר ומבליט יותר את משמעותו של "הגוף הנוכח", והוא התחברותן של קבוצות שונות מאוד זו מזו, אשר קודם לפעילות המאהלים היה הקשר ביניהן רופף או לא היה כלל. קבוצות אלה חברו יחד בפעולה פוליטית אקטיביסטית ומרחבת, והצליחו להתמיד בה. תהליך זה הגיע לשיא בהקמת גוש הפריפריות החברתיות, ובפעילות המשותפת שחיברה מחאות אשר לכאורה לא היה ביניהן

קשר, כגון המחאה נגד אפליית הפלסטינים מיפו, מחאת המזרחים משכונת התקווה ומחאת מהגרי העבודה והפליטים מלוינסקי. אלו גם אלו צעדו יחד בהפגנות הגדולות וצעקו יחד "יפו, התקווה, אותה מהפכה". חלקם אף המשיכו בפעילות המשותפת לאחר פירוק המאהלים. לכך יש שני היבטים של משמעות.

האקטיביזם הזה יצר, לטענתי, משמעות חדשה לספריפריה העירונית, בעיקר בבחינת מוקד כוח חדש בפוליטיקה הישראלית ובמרחב הישראלי, שלא ניתן עוד להתעלם ממנו. בניגוד לספריפריה של עיירות הפיתוח, הלכודות במתח בין הדרה להכלה הגלום בסיפור הציוני הלאומי, ושביות באתוס של ייחוד ופיתוח של המרחב, הספריפריה העירונית של קיץ 2011 מציגה מודל של יציאה מהמלכוד, התנגדות ואקטיביזם. זה אינו אקטיביזם שבעבורו היטמעות במעמד הביניים דרך "כור ההיתוך" הישראלי היא אידיאל מרכזי וערוץ מילוט מהשוליות החברתית-כלכלית, כפי שקרה בעיירות הפיתוח (יפתחאל וצפדיה 2008). זו גם אינה אלטרנטיבה שכרוכה בזניחת הזהות (בין שהיא מזרחית, פלסטינית או אחרת) לטובת קודים תרבותיים "מערביים" וזהות קהילתית מקומית חדשה. להפך, זו אלטרנטיבה המתאגרת ומערערת את הקודים החברתיים, הכלכליים, התרבותיים והמרחביים אשר יוצגו בתקשורת ובמאהלי המעמד הבינוני ברוטשילד ובמקומות אחרים. מחד גיסא, החיבור בין הפעילים השונים בספריפריה העירונית העניק תוקף רב יותר לתביעות המשותפות, בעיקר בנושאי הדיור הציבורי. מאידך גיסא, הוא חיזק גם את התביעות הכרוכות במאבק נגד גזענות ואפליה על מגוון ביטוייה, מבלי לוותר או להתפשר על הזהות המקומית ועל השונות. המשמעות הפוליטית והחברתית של החיבור בין מזרחים משכונות דרום תל אביב לפלסטינים מיפו עוד תצטרך להתבהר בהמשך ולאורך זמן, אבל כבר כעת ברור כי חיבור רדיקלי זה בין שתי הקבוצות הוא בעל פוטנציאל עצום.

ביטוי נוסף לחיבורים החדשים שנרקמו ולפוטנציאל שלהם הוא האופן שבו המאהלים חיברו בין אקטיביסטים ובין לא אקטיביסטים, והכניסו לפעילות חברתית ופוליטית אנשים שלא היו מעורבים בה קודם. מתוך כך צמחה קבוצת פעילים חדשה ומנהיגות פוטנציאלית התהוותה. הפעילים שהמשיכו ועדיין ממשיכים בפעילות אקטיביסטית בזמן כתיבת שורות אלו, במסגרות שונות שצמחו בזמן פירוק המאהלים ולאחריו, עשויים להיות הדור הבא של ההנהגה הרדיקלית של השכונות. הניסיון שצברו במאהלים, יחד עם החיבור ביניהם ובינם לבין אקטיביסטים ותיקים, הוא בעל פוטנציאל הנהגתי רב. לפיכך הניתוח של מקרה המבחן הנדון כאן תורם לפיתוח המושג ספריפריה ומעניק לו משמעויות חדשות, הקשורות בתביעות שהועלו, באופייה של המחאה ובתוצאותיה הנוגעות לחיבורים אנושיים ולפוטנציאל הנהגתי. ניתוח מקרה המבחן של הספריפריה העירונית במחאת האוהלים האחרונה הוסיף גם היבט גיאוגרפי חברתי והרחיב את נושא הדיון בספריפריה. מעיסוק מצומצם יותר בעיירות הפיתוח ובספר הגיאוגרפי הלאומי על מאפייניה האתנו-מעמדיים והלאומיים של אוכלוסייתם (יהודים מזרחים ממעמד נמוך יחסית) הורחב הדיון אל עבר שוליה של העיר המרכזית במדינה ומוקדה הכלכלי והתרבותי. הספריפריה העירונית עשתה צעדים ממשיים לפריצתם של גבולות הלאום

ושל שיח המחאה שאפיין מחאות אוהלים קודמות, שאת ההיבט ההיסטוריוגרפי שלהן סקרת בתחילת המאמר. לכן המקרה הנדון מרחיב מבחינה תיאורטית את המשמעויות של ספריפריה ושל מחאת אוהלים, של המשתתפים בה ושל התביעות שהיא מעלה. הוא מעניק, לטענתי, ממד חדש ומרחיב למחאת הספריפריה ולמשמעויות המקוריות של המושג ספריפריה. המחאה הנוכחית מהווה המשך ישיר למחאות אוהלים קודמות ובה בעת מרחיבה את גבולות המחאה – הגיאוגרפיים, החברתיים, האתנו-מעמדיים והלאומיים – ומעניקה למושגים הוותיקים משמעויות חדשות.

לפי ג'פרי ג'וריס, החיבורים שהתהוו בתקופת מחאות 2011 והזרימו אלפים לרחובות יוכלו להוסיף להתקיים אם תהליכי הדה-צנטרליזציה והתחזקותם של מרכזים שונים לארגון ציבור המוחים ילכו ויתגבשו באופן שיסחרר מיקומים חברתיים מסוימים, כמו של תושבי השכונות ודיירי הדירור הציבורי, מרעיונות לא רצויים בדבר הנהגה מרכזית שמחויבת למטרות הייחודיות שהתנסחו במאהלים השונים. ואכן, ניתן לראות בממצאים שהצגתי ניצנים של דה-צנטרליזציה והדיפת המחויבות להנהגה המרכזית של המחאה. מנהיגות חלופית שהצליחה לבסס יחסי אמון עם דרי המאהלים בפריפריה העירונית רכשה לה עמדת השפעה ופעלה לקידום המאבק הפוליטי כנגד המדיניות הציבורית כמובנה הרחב. ניתוח רשימות השדה מלמד כי מנהיגות זו התבססה מראשיתה על אקטיביזם פוליטי משכנע מסורתי, שמקנה יתרון לפעילים הקרובים יותר לתנועות פוליטיות ולמנהיגיהן. הניסיון וכושר הניתוח של מנהיגות ותיקה מאפשר לצעירים ללמוד מהם את הלכות המאבק הפוליטי ולהופיע במעגלי דרי המאהלים כשהם מצוידים בכלים אנליטיים בעלי השפעה.

בה בעת, האקטיביזם המגולם בגוף שזיהה ג'וריס בתנועת "לכבוש כל מקום", נותר ראשוני מאוד. יושבי המאהלים – שבמשך כל תקופת הישיבה במאהל למדו מדי יום ביומו לחיות זה לצד זה ולקיים את שגרות הגוף לאורך ימים ולילות, חלקו רגעים אינטימיים, רבו על הזכות לחשוף אותו או לתבוע את כיסוי, וחוו רגעי התרגשות של היחד ורגשות של תקווה – כמעט לא עשו שימוש בגוף כדי למשוך תשומת לב תקשורתית. כך קרה שהייצוג המרחבי של אוהלים למחוסרי דיור נראָה מוכר מדי והתכתב בזיכרון הקולקטיבי עם המאהל של ויקי קנפו מול הכנסת בקיץ 2003, שהובס אז בלא שינויי מדיניות (גל-עזר 2006) ובאמתלות ביטחוניות (Lavie 2012). צעדות המטאטאים ומסעות האופניים למאהלים אחרים לא הצליחו לפרוץ את המסגרת המתייגת של עין התקשורת, התרה אחר הלא מוכר. האקטיביזם הגופני שהתגלם בנוכחות הפיזית במאהל, אותו אקטיביזם בסיסי שהזמין מזדהים ושותפים, נותר תחום בגבולות המוכר ולא מיצה את הפוטנציאל הגלום בו. בהפגנות שבתוך מרחבי הפריפריה העירונית קראו הפעילים "צאו מהמרפסת המדינה קורסת", אך מרביתו של ציבור התושבים נותר על המרפסת, סקרן אך ממאן לצרף את משאביו המועטים למאבק. מופע גוף של קבוצת רוסים בהפגנת חידוש המחאה במאי 2012 נתנה תשובה מסוימת למיאון המתמשך: חלוקים לבנים ועליהם הכיתוב "הרוסים לא באו כי הם בעבודה" הבהירו לכול כי הישיבה במאהל והאקטיביזם על גווניו הם פריבילגיה שרק

מחוסרי משרה יכולים להצטרף אליה. האחרים משועבדים לשוק עבודה פוגעני הדורש מהם להחזיק בכמה משרות כדי לשרוד.

למרות התבוסה במאבק על תשומת לב של התקשורת, אקטיביסטים שהתמסרו לעבודה פוליטית בפריפריה קידמו בקיץ 2011 את האפשרות לשינוי עמוק ואמתי של החברה בישראל. הם עשו זאת באמצעות קידום של מאבקים עממיים, שבהם משתתפות האוכלוסיות המדוכאות, הצוברות תודעה והופכות לכוח הפוליטי שהוא אולי ההישג החשוב ביותר של המחאה, המבדיל אותה ממחאות קודמות בספריפריה הישראלית.

החידוש שבשותפות עם אזרחים פלסטינים שאינם מקבלים היתרי בנייה, מופלים בתכנון ובקושי זכאים לדיור ציבורי, לימד את אנשי מאהלי לוינסקי והתקווה כמה קשה הוא מאבק להשבת זכויות שנגזלו, וכי קשה עוד יותר לערב במאבק את מי שמעולם לא נהנה מהן. בחיבורים האלה, שעדיין אינם נוצרים בקנה מידה המוני אבל הולכים ומתרבים, ניצחה הפריפריה העירונית את המרכז: היא החלה צוברת נכסים לקראת שיתוף הפעולה שבו טמון הסיכוי לשינוי חברתי ופוליטי אמתי ועמוק. הניצחון הזה משמעותי כיוון שהחיבורים האלה מוסיפים להתקיים כנגד כל הקשיים ולמרות כל ניסיונות החבלה של הממסד.

ביבליוגרפיה

- בן-דור, צבי, 1999. "ההיסטוריה המופלאה של המזרחיים", ענבל פרלסון (עורכת), המהפכה המזרחית: שלוש מסות על הציונות והמזרחיים, ירושלים: המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית, עמ' 87–106.
- בן-שטרית, גילת, ודניאל צ'מנסקי, 2004. "מדיניות המעוררת בעלות על דיור בישראל בשנות התשעים: קפיטליזם בחסותה של התערבות ממשלתית?", סוציולוגיה ישראלית ו(1), עמ' 39–67.
- גורביץ', זלי, 2007. "מה בין השוליים למרכז?", עודד היילברונר ומיכאל לוין (עורכים), בין שדרות לשדרות רוטשילד: יחסי מרכז-פריפריה בתרבות הישראלית, תל אביב: רסלינג, עמ' 73–82.
- גל-עזר, מירי, 2006. "ויקי קנפו: הביטוס, מגדר, לאומיות ומחאה", גדיש: ביטאון לחינוך מבוגרים 10, עמ' 262–290.
- דו"ח צוות דיור, תחבורה, קרקע ותכנון, 2012. "ועדת דיור, תחבורה, קרקע ותכנון: מדיניות מרחבית לצדק חברתי", יוסי יונה ואביה ספיבק (עורכים), אפשר גם אחרת: מתווה לכינונה של חברה מתוקנת, המחאה החברתית 2011–2012, תל אביב: הקיבוץ המאוחד (קו אדום), עמ' 135–198.
- היילברונר, עודד, ומיכאל לוין (עורכים), 2007. בין שדרות לשדרות רוטשילד: יחסי מרכז-פריפריה בתרבות הישראלית, תל אביב: רסלינג.
- הרמן, תמר, 1999. "מחאה הפכה למקצוע", פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך 9, עמ' 84–90.

- ורצברג, אליה, 2007. "הפרטת השיכון הציבורי: שינוי או המשכיות במדיניות הדיוור", אבירם אורי, ג'וני גל ויוסף קטן (עורכים), עיצוב מדיניות חברתית בישראל: מגמות וסוגיות, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 149–169.
- זוסמן, צבי, 2004. שחיקת השכר הנמוך ועוני גובר במשפחות עובדות: ישראל 1989–2002, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- זיו, נטע, 2006. "בין שכירות לבעלות: חוק הדיוור הציבורי והעברת הון בין-דורית בפרספקטיבה היסטורית", משפט וממשל ט(2), עמ' 411–460.
- חסון, שלמה, 1987. מחאת הדור השני, ירושלים: מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל, מס' 26.
- יונה, יוסי, ויצחק ספורטא, 2000. "מדיניות קרקע ודיוור: מגבלותיו של שיח האזרחות", תיאוריה וביקורת 16 (אביב), עמ' 129–152.
- יפתחאל, אורן, וארז צפדיה, 2008. "ספריפריה: ערי הפיתוח והמקום המזרחי", בלוק 6, עמ' 40–46.
- כץ, חנה, וארז צפדיה, 2010. "מבוא: המקף בין הפקרה והשגחה", הנ"ל (עורכים), מדינה מפקירה — מדינה משגיחה: מדיניות חברתית בישראל 1985–2008, תל אביב: רסלינג, עמ' 9–31.
- כרמון, נעמי, 1999. "מדיניות השיכון של ישראל: חמישים השנים הראשונות", גילה מנחם ודוד נחמיאס (עורכים), המדיניות הציבורית בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 381–436.
- לייבנר, חרדרו, 2012. "הקיץ הישראלי שהיה — ואלה שאולי יבואו?", התחברות-תראבוט, 2.4.12, www.tarabut.info/he/articles/article/summer-of-protest-2011 (אוחזר ב־4.12.13).
- ממן, דניאל, וזאב רוזנהק, 2008. "מנכחים את הגלובלי: בנק ישראל ופוליטיקת ההכרח של הניאור-ליברליזם", סוציולוגיה ישראלית י(1), עמ' 107–132.
- מנוחין, ישי, 2010. אקטיביזם ושינוי חברתי, ירושלים: ספרי נובמבר.
- משגב, חן, 2013. "לוינסקי", אריאל הנדל (עורך ראשי), אודי אדלמן, מיכל גבעוני, נועם יורן ויואב קני (עורכים), קריאת המחאה: לקסיקון פוליטי [2011–], תל אביב: קבוצת הלקסיקון למחשבה פוליטית, מרכז מינרבה למדעי הרוח והקיבוץ המאוחד (קו אדום), עמ' 157–165.
- סער, צפי, 2011. "מותחות את היריעות: גברת מג'ונדרת מבקרת במאהל לוינסקי", הארץ, מוסף "גלריה", 9.8.11.
- עזריהו, מעוז, 2007. "תל-אביב: בין מרכז ופריפריה", עודד היילברנר ומיכאל לוי (עורכים), בין שדרות לשדרות רוטשילד: יחסי מרכז-פריפריה בתרבות הישראלית, תל אביב: רסלינג, עמ' 167–194.
- פרייזר, ננסי, 2004 [1995]. "מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן ה'פוסט-סוציאליסטי'", בתרגום איילת סקסטין, דני פילק ואורי רם (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 270–297.
- צפדיה, ארז, 2012. "על גבולות בין מרכז ופריפריה", פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך 57 (גיליון מיוחד בנושא פריפריה בעריכת ארז צפדיה), עמ' 4–11.
- צפדיה, ארז, ואורן יפתחאל, 2004. "מדינה, מרחב והון: מהגרים בישראל וריבוד חברתי-מרחבי", דני פילק ואורי רם (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 197–221.

רבינוביץ', דני, 2000. "האופציה שנשכחה: השיכון העירוני השיתופי", תיאוריה וביקורת 16 (אביב): עמ' 101–128.

שטול-טראורנג, אסף, 2012. "עיריית ת"א פירקה אוהל שהקימו דפני ליף ופעילי המחאה החברתית", הארץ, 17.6.12.

שטרית, סמי שלום, 1999. "תנועת האוהלים", תיאוריה וביקורת 12–13 (גיליון נושא 48ל50 — חמישים לארבעים ושמונה: מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל, חורף), עמ' 291–299.

_____, 2006. המאבק המזרחי בישראל 1948–2003, תל אביב: עם עובד.

שלסקי, שמחה, וברכה אלפרט, 2007. דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט, תל אביב: מכון מופ"ת.

- Benjamin, Orly, 2011. "Gender Outcomes of Labor Market Policy in Israel," *Equality, Diversity and Inclusion* 30(5), pp. 394–408.
- Chari, Sharad, and Henrike Donner, 2010. "Ethnographies of Activism: A Critical Introduction," *Cultural Dynamics* 22(2), pp. 75–85.
- Chatterton, Paul, 2005. "Give up Activism and Change the World in Unknown Ways: Or, Learning to Walk with Others on Uncommon Ground," *Antipode* 38(2), pp. 259–282.
- Hodkinson, Stuart, and Paul Chatterton, 2006. "Autonomy in the City? Reflections on the Social Centres Movement in the UK," *City* 10(3), pp. 305–315.
- Juris, S. Jeffrey, 2008. "Performing Politics: Image, Embodiment, and Affective Solidarity During Anti-Corporate Globalization Protests," *Ethnography* 9(1), pp. 61–97.
- _____, 2012. "Reflections on #Occupy Everywhere: Social Media, Public Space and Emerging Logics of Aggregation," *American Ethnologist* 39(2), pp. 259–279.
- Kaldor, Mary, 2003. *Global Civil Society: An Answer to War*, Cambridge: Polity Press.
- Lacey, Anita, 2005. "Networked Communities: Social Centers and Activist Spaces in Contemporary Britain," *Space and Culture* 8(3), pp. 286–301.
- Lavie, Smadar, 2012. "The Knafo Chronicles: Marching on Jerusalem with Israel's Silent Majority," *Affilia: Journal of Women and Social Work* 27(3), pp. 300–315.
- Leontidou, Lila, 2006. "Urban Social Movements: From the Right to the City to Transnational Spatialities and Flaneur Activist," *City* 10(3), pp. 259–268.
- Melucci, Alberto, 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, Philadelphia: Temple University Press.
- Mudu, Pierpaolo, 2004. "Resisting and Challenging Neoliberalism: The Development of Italian Social Centers," *Antipode* 36(5), pp. 917–941.
- Naples, Nancy, and Manisha Desai, 2002. *Women's Activism and Globalization: Linking Local Struggles and Transnational Politics*, New York: Routledge.

- Razsa, Maple, and Andrej Kurnik, 2012. "The Occupy Movement in Žižek's Hometown: Direct Democracy and a Politics of Becoming," *American Ethnologist* 39(2), pp. 238–258.
- Scheper-Hughes, Nancy, 1995. "The Primacy of the Ethical," *Current Anthropology* 36(3), pp. 409–420.
- Soja, Edward, 2010. *Seeking Spatial Justice*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Takahashi, Lois M., 2009. "Activism," in Rob Kitchen and Nigel Thrift (eds.), *IEoHG: International Encyclopedia of Human Geography*, Oxford: Elsevier, pp. 1–6.
- Tilly, Charles, 2004. *Social Movements, 1768–2004*, Boulder CO.: Paradigm Publisher.
- Tzfadia, Erez, and Haim Yacobi, 2011. *Rethinking Israeli Space: Periphery, Identity and Protest*, London: Routledge.
- Wacquant, Loic, 2004. *Body & Soul*, Oxford: Oxford University Press.
- Yiftachel, Oren, and Erez Tzfadia, 2004. "Between Periphery and 'Third Space': Identity of Mizrahim in Israel's Development Towns," in Adriana Kemp, David Newman, Uri Ram and Oren Yiftachel (eds.), *Israelis in Conflict: Hegemonies, Identities and Challenges*, Brighton and Portland: Sussex Academic Press, pp. 203–235.

